

# A „POGÁNY” OGUZ-NĀMĀ IGEIDŐ- ÉS ASPEKTUSRENDSZERE<sup>1</sup>

*Danka Balázs*

## **Bevezetés**

A „pogány” vagy ujjur írásos Oγuz-nāmā (MS, Radloff 1891, Nour 1928, Pelliot 1930, Bang–Rahmeti 1932, 1936, Ščerbak 1959) egy feltehetően a XV. században keletkezett közép-török szövegemlék. Az ismert kézirat az egész szövegnek csak egy részét tartalmazza, 21 lapból áll. Minden egyes lapra mindkét oldalon 9 sor íródott az ujjur írás egy változatával. A szöveg a törökség körében közismert Oguz-legenda egy részét beszéli el, nevezetesen a főhős, Oguz kagán születését és életében véghezvitt tetteit az uralkodása végéig. Ez a forrás nem tartalmazza a főhős többi ismert kéziratban meglévő leszármazását, illetve az uralkodása utáni eseményeket. A szöveg feltehetően szájhagyományon alapszik, benne verses és prózai részek váltják egymást. A szövegre azért hivatkozom a „pogány” (a továbbiakban PON) jelzővel, mert a többi ismert Oguz-legenda változattal (Jahn 1969, Desmaisons 1970, Eraslan 1975, Ölmez 1996, Bakır 2008) ellentétben nem tartalmaz muszlim motívumokat. Néhány példa:

(1) PON: A szöveg Oguz születésével kezdődik, származásáról annyi derül ki, hogy az anyja neve Hold Kagán. A szöveg eleje hiányzik. A többi változatban Oguz leszármazása egészen Jáfetig vissza van vezetve, női felmenőkről vagy Hold nevű személyről ezekben nincs szó.

(2) PON: Az újszülött Oguz issza az anyja melléből az előtejet, majd ezután nem iszik, hanem rendes ételt kér. A többi változatban az újszülött addig nem hajlandó inni, míg az anya át nem tér az iszlámra.

(3) PON: Mielőtt Oguz kagánná kiáltja ki magát, legyőz egy mitikus szörnyet, ezzel érdemli ki rangját. A többi változatban Oguz muszlimmá lett, és elhagyta apja hitét, emiatt háborúba kezdenek. Oguz győz, ezért ő lesz az új uralkodó.

(4) PON: Oguznak két felesége van, tőlük három-három fia. Amint meglátja, el is veszi őket. A többi változatban három feleség jelenik meg, de csak a harmadikat hajlandó szeretni, mert ő áttér az iszlámra. Tőle születik az összes gyermeke.

A PON-t további két fontos tartalmi jellemzője különíti el a többi ismert változattól:

---

<sup>1</sup>Jelen dolgozat az MTA-SZTE Turkológiai Kutatócsoport támogatásával készült.

(1) Bár a kerettörténet alapján egy Oγuz-nāmā változatról beszélünk, amely tartalmi átfedésben van a többi ismert változattal, a szöveg mintegy 30%-a tulajdonképpen a szlávok meghódításáról szól, amely a többi változattól hiányzik, vagyis a PON valójában a szlávok fölötti hatalmi proklamáció.

(2) A Volgán való átkelés logisztikai kivitelezéséért (népetimológia alapján) a Kipcsak nevet és egyéb címeket kapó bég (akitől a többi Oγuz-nāmā változat szerint a későbbi kipcsak törzsek leszármaznak) eredeti neve *Ulyγ Ordu*, vagyis Nagy Horda. A Nagy Horda névvel a XV. században darabokra hulló Arany Horda központi területeit illették. Éppen e két motívum alapján kell arra gondolnunk, hogy a szöveg leghamarabb a XV. században keletkezhetett a Volga alsó folyását övező steppevidéken.

A PON igei aspektusrendszerének teljes leírása eddig még nem történt meg. A szöveg olyan igei szerkezeteket is magában foglal, amelyek pontos funkciója ezidáig nincs meghatározva, emiatt a szöveg lefordítása több helyütt nehézségekbe ütközik. A témában már történt előzetes vizsgálat (Danka 2012), amely során a modern törökországi török nyelv aspektusjelölőinek, illetve azok PON-ban található funkcionális megfelelőinek összehasonlítása történt meg.

Ez a megközelítés azonban módszertani szempontból nem teljesen kifogástalan, mivel egyrészt a törökországi török nyelv és a PON rendszere között nincs tökéletes egy az egyhez történő megfelelés, másrészt ez a megközelítés nem fedi le a PON aspektusrendszerének teljes eszköztárát, mivel csak azok a jelölőtípusok kerültek nagyító alá, amelyeket a törökországi török nyelvben már leírtak. A problémát tovább fokozza, hogy a PON egy viszonylag kis méretű korpusz, emiatt nem minden lehetséges oppozíció található meg benne. Ennek következményeképpen a PON egyes aspektusjelölőinek funkcionális leírása eddig nem vezetett teljes sikerre.

A korábbi vizsgálatok szintén nem vették figyelembe a PON-ban az úgynevezett *prospective* aspektus jelenlétét, amely a közvetlen jövőre referál. Ennek az igeszemléletnek a vizsgálata a turkológián belül is teljesen új kutatási iránynak számít, és ebben a témában viszonylag kevés publikáció jelent meg. Emiatt szükséges és kívánatos a PON nyelvjárásának ilyen jellegű leírása.

A dolgozat célja bemutatni a PON igei aspektusrendszerének teljes eszköztárát, illetve megkísérelni annak teljes funkcionális leírását.

## 1. Elméleti keret

Az elméleti keretet, amelyben a vizsgálatot elvégzem, Johanson (1971 és 2000) szolgáltatja. Ez alapján a törökségi nyelvekben a nézőpont-operátorok az alábbi értékek mentén osztályozhatók:

- A. Befejezettség/Postterminality ( $\pm$ POST)
- B. Folyamatosság/Intraterminality ( $\pm$ INTRA)
- C. Fokálitás/Focality (HF : LF : NF)

A fokálitáson belül három további értéket különböztethetünk meg: erősen fokális/H(igh) F(ocal), gyengén fokális L(ow) F(ocal), illetve nem fokális N(on-)F(ocal).

A legújabb turkológiai kutatások tükrében (Nevskaya 2005, URL1) a fentieket ki kell még egészítenünk a következővel:

- D. Jövőidejűség (Prospectivity) ( $\pm$ PRO)

Nevskaya fenti cikke tömören összefoglalja a prospektív aspektus kutatástörténetét (2005: 111–113), és a befejezettség ellenpárjaként tekint rá, Comrie (1976: 64) alapján: „The perfect is a retrospective, in that it establishes a relation between a state at one time and a situation at an earlier time. If languages were completely symmetrical, one might equally well expect to find prospective forms, where a state is related to some subsequent situation, for instance where someone is in a state of being about to do something.”<sup>2</sup>

Az A, B és D értékek határozzák meg az eseményidő L(ocalisation point) és a referenciaidő O(rientation point) egymáshoz viszonyított elhelyezkedését az időtengelyen. A folyamatos igeszemlélettel kifejezett események esetében L és O egybeesik, a befejezettség esetében L megelőzi O-t, a jövőidejűség esetében pedig a *feltételezett* L követi O-t.

A C érték azt határozza meg, hogy a beszélő mennyire „közelről” szemléli az eseményeket. Ezek az értékek csak akkor lesznek relevánsak, ha a kontextus alapján egymással oppozícióba állíthatók: (+INTRA<sup>F</sup> : +INTRA<sup>NF</sup>); (+POST : –POST) stb. Másképpen a negatív (jelöletlen) értékek neutrálisnak tekintendők.

### 1.1 Diskurzustípusok

Egy nyelven belül többféle diskurzustípus létezik, amelyek az eseményeket különböző időbeli rétegekben beszélük el (Johanson 1971: 76–87). A diskurzus típusa határozza meg, hogy az elbeszélő a nézőpont operátorok mely készletét használja. A PON-ban két ilyen található, a (+PAST) és a (–PAST).

<sup>2</sup> „A befejezett (aspektus) visszatekintő abban az értelemben, hogy viszonyt alakít ki egy valami-kori helyzet és egy korábbi szituáció között. Ha a nyelvek teljesen szimmetrikusak lennének, ugyanúgy arra is számíthatnánk, hogy vannak jövő idejű formák, ahol egy helyzet egy későbbi szituációhoz van viszonyítva, például amikor valaki olyan helyzetben van, hogy éppen készül valamire.” (ford. D. B.)

A két időbeli réteg közötti „átjárást” a PON-ban a *kim* ‘hogy’ alárendelő kötőszó biztosítja. A *kim* bevezethet idézetet, vagy használható az adott esemény körülményei leírásának a bevezetésére. Ezáltal képes arra, hogy O-t az események „jelenébe” projektálja:

- (1)<sup>3</sup> *4/5 tang erte čagda keldi [kōrdi kim]<sub>1</sub> (...) bugunī [alup turur]<sub>2</sub>*  
 [lát+PAST hogy]<sub>1</sub> (+PAST)  
 [elvesz+GER.PRF áll+AOR]<sub>2</sub> (–PAST)  
 ‘Korán reggel megjött, és [látta, hogy]<sub>1</sub> a lény [már elvitte]<sub>2</sub> a szarvasbikát.’

A törökségi nyelvekben a nézőpont operátorok történetileg határozói vagy melléknévi igeneveken alapuló, analitikus segédigés szerkezetek, amelyek a főige és az igeidőt jelölő szuffixumok között helyezkednek el. Lásd az alábbi törökországi török példát:

- (2) *görüyor : görür < \*kör-A yorī-r : kör-ür*  
 lát+PRS : lát+AOR < lát+GER.IMPRF walk+AOR : lát+AOR  
 –PAST(+INTRA<sup>F</sup>) : –PAST(+INTRA<sup>NF</sup>)

Az 1. táblázat bemutatja a törökországi török nyelv nézőpont operátor készletét, amely a vizsgálatunk kiindulópontját megadja (Johanson 1971: 153 alapján). Az alatta felvázolt táblázat pedig azokat a lehetséges funkcionális kategóriákat mutatja be, amelyek kifejezőeszközöket keressük a PON-ban.

---

<sup>3</sup> A dolgozatban a példákat a következő formában mutatom be. A példa sorszáma utáni ‘/’ jellel elválasztott számok a kéziratban a megfelelő oldal- és sorszámmra utalnak. Mivel a példamondatok esetenként igen hosszúak, azokban csak a téma szempontjából releváns, ‘[ ]’-be foglalt részeket, illetve azok közvetlen környezetét glosszáztam. Ezeket a mondatok magyar fordításában is megjelöltem. A szövegben az adott típusú szerkezet előfordulásainak számát is feltüntettem annak elemzése után: ‘(x1)’ formátumban.

*1. táblázat: A törökországi török nyelv aspektusrendszere*

Török	+INTRA <sup>HF</sup>	+INTRA <sup>LF</sup>	+INTRA <sup>NF</sup>	<b>-INTRA</b> <b>-POST</b>	+POST
(+PAST)	-mekteydi <*-mekte erdi	iyordu <*-A yorir erdi	-irdi <*-ur erdi	<b>-di</b>	-mişti <*-miş erdi
(-PAST)	-mekte(dir) <*-mekte turur	-iyor <-A yorir	<b>-ir</b>		-miş(tir) <*-miş (turur)

PON	+INTRA <sup>F(LF:HF)</sup>	+INTRA <sup>NF</sup>	<b>-INTRA</b> <b>-POST</b>	+POST
(+PAST)				
(-PAST)	+INTRA <sup>F(LF:HF)</sup>	<b>-INTRA</b> <b>-POST</b>		+POST

*1.2 Előzetes megjegyzések*

Mielőtt az adatok vizsgálatába kezdenék, célszerűnek láttam megfogalmazni néhány további módszertani kitétel:

1. A PON egy írott szöveg, ebből fakadóan limitált korpusz. Mivel tényleges nyelvi produkció eredménye, minden benne található adatot grammatikusnak tekintek.

2. A szövegben egymással versengő formák is megtalálhatók azonos jelentéssel:

(3) *3/7 bu (...)ni awlaf[mak tile]di*

vadászik+[INF kíván]+PAST

'Ezt a (lény)t [le akarta vadászni].'

(4) *15/5 oğuz kagan čamat etüp anga atla[gu tile]di*

elindul+[INF kíván]+PAST

'Oğuz kagán megdühödött, és ellene [akart vonulni].'

## 2. Névszói állítmányok a PON-ban

A névszói állítmányokat a PON-ban mindig egy segédige finitizálja. Ezek a segédigék használatosak a nézőpont operátorok képzésére is.

- (5) *9/2 yakši körüklüg bir [kiz er]di*  
[lány van]+PAST (+PAST)  
'Egy szép, szemrevaló [lány volt].'  
(6) *33/9 köp isig bir [yer tur]ur*  
[hely áll]+AOR (–PAST)  
'(Ez) egy nagyon meleg [hely].'

## 3. Befejezettség

A befejezettséget a *-(V)p* befejezett határozói igenév és a megfelelő segédige időjellel ellátott formája fejezi ki. Múlt időben egyaránt találhatunk határozói és melléknévi igenéven alapuló formákat is.

### 3.1 Befejezettség jelen időben –PAST(+POST)

A jelen idejű befejezettséget a példákban bemutatott típusú szerkezetek fejezik ki:

- (7) *4/9 tang erte čagda keldi kördi kim (...) adugnī al[up tur]ur*  
elvesz+[GER.PRF áll]+AOR (x4)  
'Reggel megjött. Láta, hogy a (lény) [már elvitte] a medvét'

Amennyiben a mondat nem harmadik személyű, megjelenik személyes névmás is (8), ekkor a finitizáló segédige el is tűnhet (9). Sajnos az itt felsorolt példákon kívül ezek a típusok nem fordulnak elő többször a szövegben.

- (8) *12/9 senlerden baš čalunguluk tile[p men tur]ur*  
kíván+[GER.PRF PRO.Sg.1 áll]+AOR (x1)  
'Töletek [immár] főhajtást [várok el]'  
(9) *23/1 aytti kim manga köp altun yumša[p sen]<sub>1</sub> balukni yakši sakla[p sen]<sub>2</sub> tep tedi*  
küld+[GER.PRF. PRO.Sg.2]<sub>1</sub> (x2)  
megóv+[GER.PRF. PRO.Sg.2]<sub>2</sub>  
'Azt mondta: „Nekem sok aranyat [küldtél], a várost jól [megvédted]!” – mondta'

Az alábbi két példa szintén ehhez a típushoz tartozik, de előfordul bennük egy plusz elem is: *-mVš bol-*. Ez a szerkezet a befejezett állapotba való átmenetet hivatott jelezni (Johanson 1998: 42), vagyis a fókusz arra a pillanatra helyezi, amikor az adott esemény éppen eléri a befejezettség pontját.

- (10) *22/1 bizning kutpiz sening kutung bol[muš]<sub>1</sub> bizning urugbiz sening igáčungnung urugı bol[muš bol]<sub>2</sub>[up tur]<sub>3</sub>ur*  
vállik vmivé+[PART.PRF]<sub>1</sub> (x1)  
vállik vmivé+[PART.PRF vállik vmivé]<sub>2</sub>[GER.PRF áll]<sub>3</sub>+AOR (x2)  
'[Innentől fogva]<sub>1</sub> a mi hatalmunk már a te hatalmad lett, [innentől fogva]<sub>2</sub> a mi magvunk [már]<sub>3</sub> a te (család)fád magva [lett]<sub>3</sub>'.
- (11) *22/4 tengri sanga yer berip buyur[muš bol]<sub>1</sub>[up tur]<sub>2</sub>ur*  
parancsol+[PART.PRF vállik vmivé]<sub>1</sub>[GER.PRF áll]<sub>2</sub>+AOR  
'[Innentől fogva]<sub>1</sub> az Ég a világot [már]<sub>2</sub> neked adta, neked [parancsolta]<sub>2</sub>'.

### 3.2 Befejezettség múlt időben +PAST(+POST)

A múlt idejű befejezett aspektusjelölők két csoportra oszthatók. Az első csoport a 3.1-ben bemutatott típusnak felel meg, azzal a különbséggel, hogy a finit segédige múlt idejű. A második csoport melléknévi igeveken alapul.

#### 3.2.1 Határozói igeveken alapuló +PAST(+POST) aspektusjelölők

- (12) *3/4 uşol orman içinde bedük bir (...) bar erdi yülkılarnı yelgünlerni yer erdi berge emgek birlä elgünni bas[up er]di*  
elnyom+[GER.PRF be]+PAST (x2)  
'Abban az erdőben egy nagy (lény) volt. Ette az embereket és az állatokat. Válogatott kínokkal [ elnyomta] a népet.'

A következő példa eltér az előzőtől abban, hogy a határozói igeveket nem az *erdi* finitizálja, hanem a *tur-* múltidejű alakja.

- (13) *27/8 oguz kagannung atı muz tag içige kaçip ketti oguz kagan mundan köp çıgay emgek çek[üp tur]dı*  
kín+NOM húz+[GER.PRF áll]+PAST (x4)  
'Oguz kagán lova a Jéghegyre szökött. Oguz kagán ettől nagyon sokat [szenvedett].'

Ebből a típusból összesen négy fordul elő a szövegben. Felmerülhet a kérdés, hogy itt biztosan segédigéről van-e szó, vagy egyszerűen a *tur-* 'áll, feláll, megáll' (Clauson 1972: 529) lexéma múlt idejű alakjáról. Mivel ebből a négy

esetből kettőben (18/3, 18/4) *tur[up tur]di* szerkezetet találunk, ahol a főige is a *tur-*, valószínű, hogy a *turdi* alaknak van segédigei olvasata.

A (14)-ben újra az *erdi* a finit ige, de a határozói igenév és a finit ige között megjelenik a *turur* forma. Ennek okáról a 6. fejezetben ejtek szót.

- (14) *16/7ol ĵaruqtun bir erkek böri čikti ušol böri oguz kaganga söz ber[ip [turur]<sub>2</sub> er]<sub>1</sub>di*  
 szó+NOM ad+[GER.PRF [áll+AOR]<sub>2</sub> van+]<sub>1</sub>PAST (x1)  
 'Abból a fényből egy hím farkas lépett elő. Az a farkas Oguz kagánnak [ígéretet tett]<sub>1,2</sub>.'

### 3.2.2 Melléknévi igeneveken alapuló +PAST(+POST) aspektusjelölők

A melléknévi igeneveken alapuló aspektusjelölők esetében egymással versengő igenévképzőket találunk. (15) a már a 8. századi ötörök rovásfeliratokon is megtalálható *-mVš* szuffixumon alapszik, míg (16) az újabb *-gAn* -on. A (17) *-meyn* alakja a *-gAn* tagadó formája (< \**-mA-gAn*).

- (15) *27/8 muz taglarda köp soguk boluptan ol beg kardan sarun[miš er]di ap ak erdi* (x2)  
 hó+ABL befed+REFL+[PART.PRF van]+PAST (x2)  
 'Mivel a Jég-hegységben nagyon hideg volt, az a bég [hóval borított volt], teljesen fehér volt.'
- (16) *36/3 bu altun ya kün togišida da kün batušigača teg[gen er]di bü üč kümüš ok tün yinggakka kete turur erdi*  
 elér+[PART.PRF van]+PAST (x3)  
 'Ez az aranyj napkelettől napnyugatig [ért]. Ez a három ezüstnyíl egyre csak észak felé tartott.'

Ahogy (13)-ban is láttuk, (17)-ben újra nem az *erdi* a finitizáló ige, hanem a *turdi* forma.

- (17) *29/6 kene bu kök tüliklüg kök čallug erkek böri yörü[meyn tur]<sub>1</sub>di oguz takı turdi kurıgan tüškür[ä tur]<sub>2</sub>[gan tur]<sub>3</sub>di*  
 vonul+[NEG+PART.PRF áll]<sub>1</sub>+PAST (x1)  
 leesik+CAUS+[GER.IMPRF áll]<sub>2</sub>+PART.PRF áll]<sub>3</sub>+PAST (x1)  
 'Aztán ez a kék bundájú, kék sörényű hímfarkas [már nem ment tovább, ?megállt]<sub>1</sub>. Oguz is megállt. Sátrát [felállítván ?megállt]<sub>2,3</sub>.'

A (17)-ben szereplő *-A tur-* és *turdi* elemről a 6. fejezetben szólok. A 2. táblázat összefoglalja, hogy milyen jelölőket láttunk eddig a befejezett aspektus esetében. A könnyebb követhetőség érdekében az egyes formák mögé odaír-



tam a példák sorszámát is. A táblázat alsó sorában a még elemzésre váró alakok szerepelnek, szintén a példák sorszámával együtt.

2. táblázat: +POST operátorok a PON-ban

	-PAST	+PAST
<b>NF</b>	-Vp sen (9) -Vp turur (7) -Vp men (turur) (8)	-Vp erdi (12) -Vp turdī (13) -Vp (turur) erdi (14) -mVš erdi (15) -gAn erdi (16) -mAyn turdī (17) -gAn turdī (17)
<b>F</b>	-mVš bol-Vp turur (10, 11)	
	turur (8), (14) -(y)A tur- (17)	

#### 4. Folyamatosság

A folyamatos aspektusjelölők esetében ugyancsak találhatunk határozói és melléknévi igeneveken alapuló formákat is. Ezen felül megjelenik egy harmadik típus is, amely a főige infinitívuszának a lokatívuszragos alakja, és ehhez járul a finit segédige.

##### 4.1. Folyamatosság jelen időben –PAST(+INTRA)

A határozói igenéven alapuló folyamatos jelen a -(y)A folyamatos határozói igenéven alapul, a segédige pedig a *tur-* aorisztoszi alakja. Ezek olvasata nem fokális, valójában ez vette át a PON rendszerében aorisztoszi *-Vr* funkcióját. (vö. 1. táblázat).

- (18) 7/6 ušol kīz andag körüklüg erdi kim külse kök tengri kül[e tur]<sub>1</sub>ur  
 iğlasa kök tengri iğla[ya tur]<sub>2</sub>ur  
 nevet+[GER.IMPRF áll]<sub>1</sub>AOR (x2)  
 sīr+[GER.IMPRF áll]<sub>2</sub>+AOR

‘Az a lány annyira szemrevaló volt, hogy amikor nevet, a Kék Ég is [nevet]<sub>1</sub>, amikor sír, a Kék Ég is [sír]<sub>2</sub>.’

Amennyiben a mondat alanya nem harmadik személyű, ugyancsak megjelenik a személyes névmás, a finit segédige pedig eltűnik, ahogyan azt (9)-ben láttuk:

- (19) *22/4 män sanga bašumni kutumni ber[e men]<sub>1</sub> bergü berip dostluktan čikmaz tur tep tedi*  
 ad+[GER.IMPRF. PRO.Sg.1] (x4)  
 'Én neked a fejemet és a hatalmamot [adom]. Adót fizetek és a barátságtól nem tágit(ok).'

Az infinitívusz esetragozott formáján alapuló –PAST(+INTRA) aspektusjelölők között egymással versengő formákat találunk (vö *I.2*), amelyek jelentésükben nem térnek el egymástól.

- (20) *5/5 kelip kördi kim bir šungkar (...) ičegüsin ye[mekte tur]ur*  
 eszik+[INF+LOC áll]+AOR (x1)  
 'Megjött, és látta, hogy egy sólyom [éppen] a (lény) belsőségeit [eszi].'  
 (21) *17/4 andan song oguz kagan kuriganni türdürdi ketti kördi kim čerigning tapuglarıda kök tüülküg kök èallug bedük bir erkek böri yörü[güde tur]ur*  
 vonul+[INF+LOC áll]+AOR (x1)  
 'Azután Oguz kagan feltekerte a sátrat, és elment. Látta, hogy a sereg szolgálatában [éppen] egy kék bundájú, kék sörényű farkas [vonul].'

#### 4.2. Folyamatosság múlt időben +PAST(+INTRA)

A török igék aorisztoszi formája imperfektív melléknévi igenév funkciót is felvehet. Ez a típus a leggyakoribb a PON-ban.

- (22) *26/1 oguz kagan bir čuqurtan aygür atqa min[ä tur]<sub>1</sub>[ur er]<sub>2</sub>di ušbu aygür atni bek čok sew[er er]<sub>3</sub>di*  
 felül (hátsra)+[GER.IMPRF áll]<sub>1</sub>+ [AOR be]<sub>2</sub>+PAST (x8)  
 szeret+[AOR be]<sub>3</sub>+PAST (x6)  
 'Oguz kagan [mindig]<sub>1</sub> egy tarka csődörön [lovagolt]<sub>2</sub>. Ezt a csődört nagyon [szerette]<sub>3</sub>.'

A (22) példamondat ismét tartalmazza azt a -(y)A tur- formát, amellyel (17)-ben is találkozhattunk. Az infinitívusz esetragozott formáján alapuló folyamatos aspektusjelölők múlt időben is megtalálhatók:

- (23) *6/5 künlerde bir kün oguz kagan bir yerde tengrini žalwar[guda er]di karangguluk keldi köktün bir kök yaruk tüšti*  
 imádkozik+[INF+LOC van]+PAST (x1)  
 'Egyik nap Oguz kagan egy helyen [éppen] az éghez [imádkozott]. Sötétség támadt. Az égből egy kék fénysugár ereszkedett le.'

A (23)-as példa a (21)-es példában található szerkezet pontos múlt idejű megfelelője. A (24)-es példa azonban, amelynek első fele átfedésben van a (21)-essel, ismét egy plusz *turur* elemet tartalmaz:

- (24) *17/5 kördi kim çerigning tapuglarıda kök tüüklüg kök çallug bedük bir erkek böri yörü[güdü tur]ur ol böriñing artların katıglap yörü[güdü [turur]<sub>3</sub> er]<sub>2</sub>di[ler erdi]<sub>4</sub>*  
 vonul+[INF+LOC áll]<sub>1</sub>+AOR (x1)  
 vonul+[INF+LOC [áll+AOR]<sub>3</sub> be]<sub>2</sub>+PAST+[PLUR be+PAST]<sub>4</sub> (x1)  
 'Látta, hogy a sereg szolgálatában egy kék bundájú, kék szőrű hatalmas hím farkas [vonul]<sub>1</sub>. [Mindig csak]<sub>2,3</sub> annak a farkasnak a hátát követve [vonultak]<sub>2,3,4</sub>.'

A (24)-es példa 4-essel indexelt szerkezete ugyancsak figyelemre méltó. Az *erdi* finit segédege után még egy többes szám, valamint egy újabb finit létige figyelhető meg. Ez a redundáns forma kizárólag az *erdi* létige múltidejű, többes szám harmadik személyű alakja. Ebben a pozícióban csak *erdiler erdi* forma figyelhető meg, \**erdiler* alak nem fordul elő a szövegben.

A 3. táblázat összefoglalja a folyamatos aspektusjelölőket. Ismert, hogy a törökországi török nyelvben (1. táblázat) a *-mekte(dir)* < \**-mekte turur* alak fokális aspektusjelölő, így elvárhatjuk, hogy a PON-ban is az. A PON-ban a *-mAk* és a *-GU* egymással versengő formák. Mivel a megfelelő példamondatok olvasatában sem észlelhető jelentésbeli különbség, a *-gUda turur/erdi* és *-mAkA turur* alakok jelentése feltételezhetően ugyanaz, mégpedig +INTRA<sup>F</sup>. A táblázat alsó sorában ismét a további elemzésre váró kivont formák szerepelnek.

3. táblázat: +INTRA operátorok a PON-ban

	-PAST	+PAST
NF	<i>-A turur (18)</i> <i>-A men (19)</i>	<i>-Vr erdi (22)</i>
F	<i>-mAkA turur (20)</i> <i>-gUda turur (21), (24)</i>	<i>-gUda erdi (23)</i> <i>-gUda (turur) erdi(24)</i>
	<i>turur (24)</i> <i>-(y)A tur- (22)</i>	

## 5. Jövőidejűség

A +PRO olvasatú mondatokat csak a –PAST időbeli rétegben találunk. Kifejező eszközéül a rendszer eredetileg jelöletlen eleme szolgál, az egyszerű aorisztoszi *-Vr*, amelynek eredeti funkcióját a *-(y)A turur/ -(y)A men / -(y)A sen* típus vette át. A szövegben minden, főige aorisztoszi alakját tartalmazó, nem segédigés mondat +PRO olvasattal rendelkezik.

A (25)-ös és (27)-es példában található egy új szerkezet: *-Vr bol-* Ez a szerkezet a 3.1 fejezet (10)-es és (11)-es példájában található *-mVš bol-* szimmetrikus párja, amely a fókuszot a folyamatos állapotba való átmenetre helyezi (Johanson 1998: 42), így azok a mondatok, amelyekben ez szerepel, +PRO<sup>F</sup> olvasatot nyernek.

- (25) *13/1 ušol kim mening agizumga bak[ar [turur]<sub>2</sub> bol]<sub>1</sub>sa taritgu tartip dost tut[ar men]<sub>3</sub> ušbu kim agizumga bak[maz [turur]<sub>5</sub> bol]<sub>4</sub>sa čamat čakip čerig čekip dušman tut[ar men]<sub>6</sub> tawrak bašip asturip yok bolsungil tep kil[ur men]<sub>7</sub>*

figyel+[AOR [áll+AOR]<sub>2</sub> válik vmivé]<sub>1</sub>+COND (x1)

tart+[AOR PRO.Sg.1]<sub>3</sub> (x6)

figyel+[AOR.NEG [áll+AOR]<sub>5</sub> válik vmivé]<sub>4</sub>+COND (x1)

tart+[AOR PRO.Sg.1]<sub>6</sub>

csinál+[AOR.PRO.Sg.1]<sub>7</sub>

’Attól, aki [ezután]<sub>1,2</sub> a szavamra [figyel]<sub>1,2</sub> attól adót szedek, és barátoknak [tartom]<sub>3</sub>. Azt, aki [ezután]<sub>4,5</sub> a szavamra [nem figyel]<sub>4,5</sub>, haragra gyúlva, sereget gyűjtve ellenségnek [tartom]<sub>6</sub>. Gyorsan lerohanom, fellógatom, és azt mondom: „Pusztulj!” – Így [teszek]<sub>7</sub>’

- (26) *22/4 men sanga bašumni kutumni bere men bergü berip dostluktan čik[maz tur] tep tedi*

barátság+ABL kimegy+[NEG.AOR áll+ø] (x1)

’Én neked a fejemet és a hatalmamot adom. Adót fizetek és a barátságtól [nem tágit(ok)].’

- (27) *16/9 takī tedi kim ay ay oguz urum üstige sen atla[r bol]<sub>1</sub>[a sen]<sub>2</sub> ay ay oguz tapugunglarga men yörü[r bol]<sub>3</sub>[a men]<sub>4</sub>*

vonul+[AOR válik vmivé]<sub>1</sub>+ [GER.IMPRF+PRO.Sg.2]<sub>2</sub> (x2)

vonul+[AOR válik vmivé]<sub>3</sub>+ [GER.IMPRF+PRO.Sg.1]<sub>4</sub>

’És azt mondta: „Ó, ó Oguz, Urum ellen [fogsz te menni]<sub>1,2</sub>, ó, ó Oguz, a szolgálatra [fogok én menni]<sub>3,4</sub>!’

4. táblázat: +PRO operátorok a PON-ban

-PAST	
NF	-r men (25) -maz (tur) (26)
F	-r (turur) bol- sa (25) -maz (turur) bol- sa (25) -r bol- -a men (27) -r bol- a sen (27)
turur (25) tur (26)	

6. *turdī*, *turur*, *tur*, és -A *tur*-

Láttuk, hogy a PON-ban a *tur*- ige különböző alakjainak használata igen gyakori. Ennek természetes velejárója az, hogy eredeti 'áll' jelentése elhomályosul. Valójában az egész szövegben mindössze egy eset van arra, amikor a *tur*-finit alakjának minden kétséget kizáróan 'megáll' jelentést tulajdoníthatunk, a (17)-es példában szereplő *Oguz takī turdī* 'Oguz is megállt' mondatban. A (17) többi mondatában nem zárható ki, hogy a *turdī* alak 'megáll, áll' jelentésű, de ahogyan arra a 3.2.1.-ben is utaltam, van példa rá, hogy a *turdī* alak pusztán az *erdi* lehetséges jelentésbeli megfelelője:

(29) *17/9 bir neče künlerden song kök tülükliüg kök çağug bu bedik erkek  
böri tur[up tur]dī oguz takī čerig birle tur[up tur]dī  
áll+[GER.PRF áll]+PAST*

'Néhány nap múlva ez a kék bundájú, kék sörényű farkas [megállt ?és nem mozdult]. Oguz is a sereggel együtt [megállt, ?és nem mozdult]

Az ehhez hasonló példák száma elenyésző, és a teljes szövegben az a jellemző, hogy *tur*- finit alakjai nem hordozzák eredeti lexikai jelentésüket. Ahogy azt a (6)-os példában is láthattuk, a *tur*- aorisztoszi alakja jelen idejű kopuláris funkcióval bír, amelynek múlt időben a funkcionális párja az *er*- létige múlt idejű alakja. Ez a kettősség megfigyelhető az aspektusjelölők képzésében is.

Ezzel párhuzamosan megfigyelhető az is, hogy amennyiben a -PAST mondat nem harmadik személyű, akkor a *turur* többnyire törlődik, és a helyét személyes névmás veszi át. Ezzel a *turur* egy új oppozícióban is részt vesz, betagozódva a személyragozási paradigmába is. Ez az oppozíció azonban a szöveg lejegyzésekor még nem szilárdult meg teljesen, ahogyan azt a (8)-as

példában láthattuk, ahol a *turur* jelentését egyszerűen 'jelen idő' (vs. *erdi*) ként foghatjuk fel. Lássunk egy másik példát:

- (30) *15/1 uşol urum kagan oguz kaganning ĵarligin saqlamaz erdi qatıgılagu barmaz erdi muni sız sızni tut[maz men turur men] tep yarlıkka baqmadi*  
 megtart+[NEG.AOR PRO.Sg.1 áll+AOR PRO.Sg.1]

'Ez az Urum kagán Oguz kagán parancsát nem vette figyelembe, és nem ment támogatni. „Ezt az üres beszédet [én nem tartom meg]!” – mondta, és nem figyelt a parancsra.'

A (8)-ban látott szerkezethez képest a mondatban újra megjelenik a személyes névmás, mintegy igazolva, hogy az állítmány nem harmadik személyű, mint ahogy az akkor történe, hogy ha a *turur* állna az utolsó helyen. Ezzel gyakorlatilag a második *men* posztfínális pozícióba kerül, ami azzal magyarázható, hogy *turur* alak egyszerre két funkcióért is verseng: *turur* vs. *men*, *sen* stb.; illetve *turur* vs. *erdi*

A *turur* 'harmadik személy' jelentését kell látnunk viszont azokban az esetekben, amikor a *turur* alakot az *erdi* követi a (14) és (24)-es példákban. Láttuk, hogy –PAST:+PAST minimálpárt alkotnak az olyan példák, amikor a múlt idejű aspektusjelölők esetében a *turur* alakot felcseréli az *erdi*. A (*turur*) *erdi* alakok szolgáltathatnak érvet amellet, hogy a *turdi* alakok az esetek többségében nem a *tur-* ige lexikai jelentését hordozzák, hanem az aspektusjelölő szerves részei, amelyek fonológiai redukció útján jönnek létre: *turur erdi* > *turdi*. A –PAST környezetben a *turur* redukciójára példa a (26) *tur* formája. A fentiek rámutatnak arra, hogy a szöveg lejegyzésekor – bár az ortográfia még az archaikusabb *turur*, illetve *erdi* – alakot mutatja, már egyiket sem ebben a formában ejtették, és ez figyelhető meg a modern török nyelvekben is.

A *tur-* ige egy másik fejlődési utat is bejárt, amelyre példát (17)-ben és (22)-ben láttunk, és a PON-ban még számos példa található rá. Ezekben az esetekben az folyamatos *-(y)A* határozói igenévvvel alkot szerkezetet, és még az aspektusjelölő előtt helyezkedik el. A PON-t érintő, hasonló témájú korábbi vizsgálat (Danka 2012) részben azért nem vezetett helyes eredményre, mert ezt a szerkezetet szintén aspektusjelölő részeként elemeztem, és a *tur-* finit alakjainak fent leírt egyéb funkcióit nem vettem figyelembe. A (22)-es példa alapján azonban arra kell gondolnunk, hogy a *-(y)A tur-* nem aspektust, hanem iteratív akciómínőséget jelöl. Ez a funkció is levezethető a *tur-* jelentéséből a következő módon: 'áll' > 'tartósságot kifejező akciómínőség' > 'iteratív akciómínőség'.

## Konklúzió

A fenti vizsgálat alapján az 5. táblázatban foglaltak szerint adhatjuk meg a PON aspektusjelölőinek eszköztárát. A rendszer szimmetrikusnak tekinthető abból a szempontból, hogy minden lehetséges funkciót betölt valamilyen szerkezet, és nincs olyan szerkezet, amely egyszerre több funkciót töltene be, vagyis minden lehetséges opozíció fennáll. Aszimmetrikus viszont egyrészt abból a szempontból, hogy egy funkcióért több alak is verseng, másrészt hogy a funkcionális párok nem minden esetben felelnek meg a történeti alak megfelelőjüknek: az eredeti –PAST(+INTRA<sup>NF</sup>) -Vr alakot kiszorította helyéről a -(y)A turur/szr. forma, amely így a +PRO funkciót vette fel.

5. táblázat: A PON nézőpont operátorainak eszköztára

	+INTRA <sup>F</sup>	+INTRA <sup>NF</sup>	–INTRA –POST	+POST
+PAST	-guda erdi -makta erdi	-Vr erdi	-di	-Vp erdi/turdi -gan erdi/turdi
–PAST	-guda turur -makta turur	-(y)A turur/szr.		-Vp turur/szr.
		-Vr (turur)/szr.		
		<b>+PRO</b>		
<b>Fókuszáló elemek:</b> -mVš bol-: +POST > +POST <sup>F</sup> -Vr bol- : +PRO > +PRO <sup>F</sup>				

## Hivatkozások

- Bang, Willy – Reşid Rahmeti Arat 1932. *Die Legende von Oghuz Qaghan*. Berlin, Walter de Gruyter
- Bang, Willy – Reşid Rahmeti Arat 1936. *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul, Burhaneddin Basimevi
- Bakır, Abdullah 2008 – Tevārīḡ-i Āl-i Selçuḡ Oğuz-nāme’si. In: *Turkish Studies*3/7: 163-199.
- Clauson, Sir Gerard 1972 – *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford, The Clarendon Press
- Comrie, Bernard 1976 – *Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge, New York, Port Chester, Melbourne, Sydney, Cambridge University Press
- Danka Balázs 2012 – Aspect-Temporal and narrative devices in the so-called ‘pagan’ Oğuz-nāmā’. In: Kincses-Nagy, É. & Biacsi, M. (eds.) *The Szeged Conference. Proceedings of the 15th International Conference on Turkish Linguistics held on August 20-22, 2010 in Szeged*. Szeged, Tisza Press. 221-229.

- Desmaisons, Petr Ivanovič (ed.) 1871/1970 – *Histoire des Mongols et des Tatares par About Ghāzi Bēhādour Khān*. Amsterdam, St. Leonards
- Eraslan, Kemal 1975 – Manzum Oğuznâme. In: *Türkiyat Mecmuası* 18. 189-244.
- Jahn, Karl 1969 – *Die Geschichte der Oğuzen des Rašīd ad-Dīn*. Wien, Böhlau
- Johanson, Lars 1971 – *Aspekt im Türkischen*. Uppsala, Almqvist & Wiksell.
- Johanson, Lars 1998 – The Structure of Turkic. In: Johanson, L. & Csató É. (eds.) *The Turkic Languages*. London, New York Routledge 30-66.
- Johanson, Lars 2000 – Viewpoint operators in European languages. In: Dahl, Ö. (ed.) *Tense and aspect in the languages of Europe*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 27-187
- MS – *No 1001*. Bibliothèque Nationale, Supplément Turc. Paris
- Nevskaya, Irina 2005 – The Typology of prospective in Turkic languages. In: *Sprachtypologie und Universalienforschung*. Gippert, J., Erdal, M., Voßen, R. (eds.) 58/1, 111-123.
- Nour, Riza 1928 – *Oughuz-namé, épopée turque*. Alexandrie
- Ölmez, Zuhâl Kargı 1996 – *Ebulgazi Bahadır Han – Şecere-i Terākime (Türkmenlerin Soykötiğü)*. Ankara, Simurg
- Pelliot, Paul 1930 – Sur la légende d’Uyuz-Khan en écriture ouïgoure. In: *T’oung Pao* 27: 247-358.
- Radloff, Wilhelm 1891. *Das Kudatku Bilik von Jusuf Chass-Hadschib aus Balasagun*. St. Petersburg, J. Glausnof, Eggers & Comp u. C. Rickler 232-244.
- Ščerbak, Aleksandr Mihailovič 1959 – *Oguz-nâme; Muḫabbat-nâme*. Moskva, Izdatel’stvo vostočnoj literatury

### Internetes hivatkozás

URL1: <http://titus.fkidg1.uni-frankfurt.de/prospective/>

### Rövidítések:

ABL: ablatívusz	PART.PRF: befejezett melléknévi igenév
AOR: aorisztosz	PAST: múlt idő
CAUS: műveltető ige	PLUR: többesszám
COND: feltételes mód	PRO.Sg.1: személyes névmás, egyes szám első személy
GER.IMPRF: folyamatos határozói igenév	PRO.Sg.2: személyes névmás, egyes szám második személy
GER.PRF: befejezett határozói igenév	PRS: jelen idő
INF: infinitívusz	REFL: visszaható ige
LOC: lokatívusz	szt.: személyrag
NEG: tagadás	
NOM: alanyeset	